

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 4 • Aralık 2021 • 217-226
Issue: 4 • December 2021 • 217-226

Tıbbi, Hukuki, Manevi ve Etik Boyutlarıyla Palyatif Tıp

İlkılıç, İ. & Özkaya, H. & Uçar, A. [ed]. (2019). *Tıbbi, Hukuki, Manevi ve Etik Boyutlarıyla Palyatif Tıp*. İstanbul: İsar Yayınları (228 s.)
İlkılıç, İ. & Özkaya, H. & Uçar, A. [ed]. (2019). *Palliative Medicine with its Medical, Legal, Spiritual and Ethical Dimensions*. İstanbul: İsar Publishing (228 p.)
ISBN: 978-605-9276-03-0

Ayşenur Özbakkal

Yüksek Lisans Öğrencisi
Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-posta: aysenur.ozbakkal@ogr.sakarya.edu.tr
Orcid: 0000-0001-8803-3314
Sakarya / Türkiye

MA Student
Sakarya University
Institute of Social Sciences
E-mail: aysenur.ozbakkal@ogr.sakarya.edu.tr
Orcid: 0000-0001-8803-3314
Sakarya/ Turkey

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type   Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received   26 Nisan 2021 • 26 April 2021
Kabul Tarihi • Accepted   18 Haziran 2021 • 18 June 2021

Özet

Yaşamın sonunda hastaların sosyal, psikolojik ve manevi ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yaşam kalitelerini olabilecek en üst seviyeye çıkarma konusu palyatif tıp çerçevesinde incelenmektedir. İncelenen bu eser, palyatif tıp konusunun tıbbi, hukuki, manevi ve etik boyutlarıyla alanlarında uzman araştırmacılar tarafından yazılmış kitap bölümlerini içermektedir. Bu çerçeveyi kapsamlı bir şekilde ele alan “Tıbbi, Hukuki, Manevi ve Etik Boyutlarıyla Palyatif Tıp” adlı bu eser, alandaki boşluğu doldurması açısından oldukça önemlidir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Palyatif tıp • Palyatif bakım
Tıp • Psikoloji • Maneviyat

A b s t r a c t

Taking into account the social, psychological and spiritual needs of patients who are close to death, the issue of maximizing their quality of life is examined within the framework of Palliative Medicine. The reviewed book contains chapters written by researchers who are experts in their fields with the medical, legal, spiritual and ethical dimensions of palliative medicine. The book titled “Palliative Medicine with its Medical, Legal, Spiritual and Ethical Dimensions”, which covers this framework in a comprehensive way, is very important in terms of filling the gap in the field.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Palliative medicine • Palliative care
Medicine • Psychology • Spirituality

Ölüm, insan için kaçınılmaz bir olgu olmakla birlikte bugüne kadar birçok kişi tarafından üzerinde düşünülmüş bir konudur. Ölümün muhtevasının gittikçe değiştiği günümüz dünyasında ölüm biçimleri de sorgulanır olmuştur. Tıp alanının sadece şifaya yönelik tedaviyi bünyesinde barındırmadığı, *palyatif tıp-bakım* konusuyla gündeme gelmiştir. 2019 yılının Ocak ayında İsar Yayınları aracılığıyla birinci baskısı okuyucu ile buluşan Palyatif tıp konusunu; tıbbi, hukuki, manevi ve etik boyutlarıyla ele alan; İlhan İlkılıç, Hilal Özkaya ve Abdullah Uçar'ın editörlüğünü yaptığı bu değerli çalışma, alanındaki eksikliği doldurması açısından oldukça değerlidir. Kitapta farklı alanlarda (tıp, hukuk, sosyal hizmet, psikiyatri, psikoloji, ilahiyat, sosyoloji) uzman kişiler tarafından kaleme alınmış toplamda on yedi kitap bölümü yer almaktadır.

İlk bölüm, Hilal Özkaya tarafından yazılmış olup *Palyatif Tıbbı Genel Yaklaşım* adını taşımaktadır. Özkaya, 2016 yılından bu yana Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yaşlı Bakım Programı Öğretim Üyesi, Sağlıklı Yaşlanma Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü ve Haydarpaşa Numune EAH. Palyatif Merkezinde Aile Hekimliği Uzmanı olarak görev yapmaktadır. Bu eserde yer alan kitap bölümü, palyatif tıbbın ne olduğu konusunda ve gerek dünyada gerek Türkiye'de palyatif tıp konusunun etkinliği üzerine ufuk açıcı bilgiler sunmaktadır. Palyatif tıp kavramının niteliğini, alt başlıklarını anlamak açısından oldukça yararlı olan bölümle kitaba giriş yapılması okuyucu açısından yararlı olacaktır. Kitap bölümünü öne çıkaran noktalardan biri de palyatif bakım-palyatif tıp kavramlarının ayırımına dikkat çekmesidir. Palyatif tıp hakkında çok fazla bilgisi olmayan veyahut temelde kavramları net olarak oturtamamış olan okuyucu için bu ayırma dikkat çekilmesi oldukça yerindedir. Buna göre ülkemizde sağlık alanında “palyatif” terimi kullanıldığında hem “palyatif tıp” hem “palyatif bakım” kavramları akla gelmektedir; palyatif bakım dendiğinde daha çok hemşirelik hizmetleri anlaşıldığı için palyatif tıp denmesi tercih edilmiştir. Özkaya'ya göre palyatif tıp sadece teknik yöntemler ve tedavilere indirgenmemeli, tam tersine hemşirelik hizmetleri, sosyal ve manevi destekleri de kapsamalıdır.

İkinci bölüm, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Adem Sağır tarafından kaleme alınan *Batı Düşünce Geleneğinde Yaşamın Sonu ve Ölüm* isimli çalışmadır. Bu bölümde, La Rochefoucauld, Jung, Freud, Charles Dickens, Becker, Martin Heidegger, Tolstoy gibi yazar, düşünür ve psikologların dilinden ölüm tasavvurları verilmektedir. Çeşitli kişiler aracılığıyla verilen bu tasavvurlar, ölümün evrensel oluşunun ve çoğu kişide aynı hissiyatları uyandırmasının okuyucu tarafından bilinmesi bakımından oldukça önemlidir. Yazının devamında Batı düşüncesindeki ölüm kavramının besleyici metaforu olarak

dile getirilen ve ölümün beraberinde getirdiği kaçınılmaz isteğin yani “ölümsüzlük” kavramının Batı dünyasındaki çeşitli yansımaları tartışılmıştır. Ölüm sosyoloji çalışması ile adından söz ettiren Philippe Aries’in “Batılının Ölüm Karşısındaki Tavırları” isimli eseriyle Sağır, bizleri tarihte ölüm yolculuğuna çıkarmakta, ölüm olgusunun zaman içerisinde nasıl şekil değiştirdiğinin verilmesi, palyatif tıp konusuna gerekliliğin nasıl da arttığı konusunun daha iyi bilinmesi adına bize oldukça mükemmel bir zemin sunmaktadır. Bu bağlamda mezarlar üzerinden ölüm olgusunun incelenmesi ve modernliğin ölüm algısında yaptığı büyük devrimin aktarılması okuyucunun zihninde Batı’da yaşamın sonu ve ölüm izleniminin oluşmasında büyük rol oynar.

Üçüncü bölüm, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Kemal Sayar tarafından kaleme alınan *Güzel Ölme Hakkı* başlıklı çalışmadır. Sayar, “ruhların bakımı”ndan “hayata yıllar ekleme uğraşı” içerisine giren insanın tasvirini bizlere sunmaktadır. Cenaze merasimlerinin, ölü bedenlerle ilgili işlemlerin sekülerleşmesinin örnekler üzerinden verilmesinin ardından kitap bölümü, bir hekimin kendi meslek etiğini değerlendirmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Sayar, yeni ahlaki kural olarak ortaya konan “hastanın ölümünden habersiz olarak ölmesi” konusunu hasta gözünden değerlendirip eleştirmektedir. Hekimlerin asıl hak sahibi olan hasta ve yakınlarını, böylesine önem arz eden bilgidен –hastanın ölümünden haberdar edilmesi- mahrum bırakamayacağının altını önemle çizmektedir. Devamında palyatif tıbbın sordurduğu can alıcı sorular ile bakım veren meslekler üzerinden bir iç hesaplaşma ortamı oluşturulmuştur. Sayar yazısını palyatif tıbbi özetleyen şu cümle ile sonlandırır: “Güzel ölmek, her insanın hakkıdır.”

Dördüncü bölüm, Bezmialem Vakıf Üniversitesi Genel Cerrahi öğretim üyesi, Palyatif Bakım Merkezi müdürü Adem Akçakaya’nın kaleme aldığı *Türkiyede Hastanelerde Palyatif Tıbbın Tarihsel Gelişimi* isimli çalışmadır. Akçakaya makelesine palyatif tıbbın ne olduğu hakkındaki bilgilendirmesinin ardından meslektaşları olan hekimlere bir takım can alıcı sorular yöneltilmektedir. Tıpkı Kemal Sayar’ın makalesinde olduğu gibi işin içinden olan hekimlerin kendi meslek etikleri hakkında oluşturdukları iç hesaplaşmalar, Palyatif Tıp konusunun ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermekte ve konu hakkında okuma yapan hekimleri kendi durumlarını değerlendirmeye sevk etmektedir. Bunun yanında bölümde palyatif tıp sürecinin, tıbbi bakımın tarihsel sürecinin şemalarla aktarılması konuyu anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bölümde, ayrıca hospis kavramına ve palyatif tıp ile olan ilişkisine değinilmektedir. Akçakaya, bu kitap bölümünde kişisel yaklaşımlar ve tecrübeler kısmına yer vermiş,

empati yapmanın önemine özellikle dikkat çekmiş, çeşitli öneriler sunmuştur. Ona göre “Ancak ölümü içselleştirebilirsek yaşamı anlamlı kılabiliriz.”

Kitapta bu noktaya kadar verilen bölümleri okuyan kişi palyatif tıp-bakım ve birçok beraberindeki konu hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bundan sonrası için daha spesifik konulara geçiş yapıldığını görüyoruz. Beşinci bölüm, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Bülent Saka tarafından kaleme alınan *Malnütrisyon ve Ağrı Tedavisinde Etik Konular* isimli çalışmadır. Konu olarak daha özel hasta çeşitlerine geçiş yapılması ve özelde palyatif tıp konusunun incelenmesi açısından çalışma oldukça önemlidir. Bölümde, “terminal dönem” ve “hayatın son evresi” kavramlarının farklılığı verilmiş olup, sıvı-beslenme tedavisinin bu doğrultuda değerlendirilmesine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda palyatif tıpta ağrı tedavisi ve etik yönüne de değinilmiş, ağrı şikayetlerini azaltmak için ilaç dışı veya ilaç tedavilerinin uygulanabileceği dile getirilmiştir. Burada amacın hastanın hayat kalitesini olabildiğince arttırmak olduğunu görmekteyiz.

Sonraki bölüm, Ankara Çocuk Sağlığı Hematoloji ve Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi Neonatoloji Bölümü Öğretim Üyesi Sevim Ünal tarafından kaleme alınmış olunan *Yenidoğanda Palyatif Bakım* isimli çalışmadır. Yenidoğanda palyatif bakım hizmetinin kapsamını hem bebeğin ağrı ve diğer semptomlarının erken dönemlerde tanımlanması ve yatıştırılması hem de ailesine destek olunması şeklinde tanımlayabiliriz. Bu bölümde, palyatif bakımın yenidoğan ünitesinde nasıl işlenmesi gerektiğine dair bilgiler, palyatif bakıma gereksinim duyacak bebeklerin özellikleri gibi konular işlenmektedir. Yenidoğanda palyatif bakım önerilerinin maddeler halinde verilmesi okuyucunun konuyu kavramasını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda bu maddeler içerisinde verilen çok ince düşünceli bakım önerileri, bu alanda hassas olmanın öneminin zihinlerde yer etmesini sağlamaktadır. Ünitenin ışık seviyesinin aileyi rahatlatacak şekilde ayarlanması ve ailenin bebekten el-ayak izi, saç gibi hatıra almasının sağlanması gibi öneriler buna örnek olarak verilebilir. Palyatif bakım konusunun oldukça hassas ve insani duyguların ön plana çıktığı bir alan olduğu ve empati duygusunun yoğun yaşanması gerektiği gibi hususlar şu ana kadar ki kitap bölümlerinde olduğu gibi bu bölümde de alt metin olarak işlenmiştir.

Kitabın yedinci bölümü, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tıp Hukuku Araştırmaları Birimi başkanı Hakan Haferi tarafından kaleme alınan *Türk Hukukuna Göre Palyatif Bakım ve Yaşam Sonu Uygulamaları* isimli

çalışmadır. Bölüm, palyatif bakım konusunun hukuki boyutunu değerlendirmektedir. Haferi, çalışmasında Türk Hukukunda palyatif bakım mevzusunun ayrıntılarını vermekle kalmamakta aynı zamanda buna çeşitli eleştiriler de sunmaktadır. İlk getirilen eleştirilerden ve önerilerden biri de palyatif bakım hizmetlerinin Türk Hukukunda yönergeler ile düzenleniyor oluşunun, kanun ile düzenlemesine geçişinin yapılması şeklindedir. Palyatif bakım hizmetlerini kapsayan yönergeye eleştirel bir şekilde yaklaşmış, düzenlenmesi için çeşitli incelemeler ve öneriler de sunulmuştur. Tıbbi vasiyete ilişkin bilgilendirmeler, tıbben gerekli olan müdahalenin hasta isteği ve hasta yakınlarının talebi doğrultusunda değerlendirilmesi, ötenazi sorunu ve beyhude müdahale meselesi bölümde değinilen bir diğer önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. “Beyhude ölüm” meselesi ele alınırken verilen yaşam süresini uzatmanın hedeflenmediği, yaşamı konforlu hale getirmeyi hedefleyen palyatif bakım ile boşa tedavi konularının farklarına dikkat çekilmesi oldukça dikkate değerdir. Haferi, palyatif bakımın birçok tereddütünü dile getirmiş, olası senaryoları gözler önüne sermiş ve yasal bir düzenlemeye ihtiyacın olduğunu açıkça vurgulamıştır.

Kitabın sekizinci bölümü, Sağlık Bilimleri Üniversitesi SHMYO Yaşlı Bakım Programı, Haydarpaşa Numune EAH Palyatif Bakım Merkezi’nde görev yapmakta olan Hilal Özkaya ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı öğretim üyesi İlhan İlkılıç’ın ortak çalışması olan *Palyatif Tıp Uygulamalarında Etik Sorunlar* başlıklı çalışmadır. Bölümün ilk kısmında konveksiyonel ve şifaya yönelik tıbbi tedavilerin fayda sağlamadığı ve palyatif rejime geçilmesinin gerekli olduğu aşamada hastayı ve yakınlarını bu konuda bilgilendirme eyleminin etik durumu tartışılmıştır. Bu konuda tarihsel arka plan incelenmiş ve farklı görüşlere yer verilmiştir. İkinci kısımda tedavi hedefinin değiştirilerek şifa amaçlı tedaviden palyatif tedaviye geçişte karar verme kabiliyetine sahip olan ile bu kabiliyetten yoksun (şuuru kapalı veyahut demansı olan) hastaların değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci durumdaki hastaların kendisi karar veremediğinden, aile yakınlarının veya hukuken geçerli vasisinin kararlarını uygulamakta hukuki açıdan sorun olmasa da etik anlamda incelemeye tabii tutulması gerektiği dile getirilmiştir. Bölümün üçüncü kısmında sağlık personelinin hasta ve ailesiyle, hasta için hangi müdahalelerin boşuna olacağına karar verirken gereken yaklaşım tarzı açıklanmış ve 2010 yılında yayımlanan Türk Tabipler Birliği’nin “Yaşamın Sonuna Dair Etik Bildirgesi” konu ile bağlantılı olarak okuyucuya sunulmuştur. Dördüncü kısımda palyatif bakım gerektiren hastaların birçoğunda tedavi edilmesi gereken önemli şikayetlerden biri olan *ağrı*

mevzuu tartışılmış, ağrı ve ıstıraba yönelik ileri bir tedavi şekli olan *palyatif sedasyon* kavramının palyatif tıp uygulamalarındaki konumu ortaya konulmuş, etik soru ve sorunları en aza indirmek için Amerikan Toraks Derneği'nin 2008 yılında yayımladığı "Yaşamın Sonundaki Hasta Bakımı Çalışma Grubu Mutabakat Yönergesi"nden bir takım tavsiyeler okuyucuya sunulmuştur. Beşinci kısımda hasta vasiyetnameleri incelenmiş, etik açıdan oluşan sorunlar dile getirilmiştir. Bölümün son bölümünde ise palyatif tıp uygulamalarında önemli olan kararlardan biri olan kişinin kalbi ve solunumu durduğunda yapılacak uygulamalar konusu açıklanmış ve bu bağlamda DNR ve DNR talimatları incelenmiştir.

Dokuzuncu bölüm, Tahran Tıp Bilimleri Üniversitesi öğretim üyesi Alireza Bagheri tarafından kaleme alınmış olan *Palyatif Bakım Etiği-Müslüman Toplumlarda Problemler* başlıklı çalışmadır. Bu çalışma, kitapta hem yazıldığı orijinal dil olan İngilizce olarak verilmiş hem de Cüneyt Kucur ve Cihan Gökdemir'in Türkçe'ye çevirisi okuyucuya sunulmuştur. Çalışmada, İslam toplumlarında palyatif bakımın etik sorunları İran ve Irak örnekleriyle irdelenmiştir. Doğu ve Batı kültüründeki bireysel otonomi uygulamalarının farkları incelenmiş ve bu bağlamda hayatı sonlandırma kararını verme konusunun mevcut durumu iki kutup üzerinden tartışılmıştır.

Kitabın onuncu bölümü, İlhan İlkılıç tarafından kaleme alınmıştır ve *Hastaya Kötü Teşhis ve Prognozun İletilmesinde Epistemolojik ve Etik Sorunlar* başlığını taşımaktadır. Bu bağlamda tıp tarihinden kesitler verilmiş, ardından hastaya kötü teşhis ve prognozu iletmenin etik boyutları, "birbirleriyle çatışan etik ilkeler", "paternalist/babacı yaklaşım ve hastaya zarar vermenin anlamı" ve "özerkçi yaklaşım ve hastanın kararının normatif anlamı" alt başlıklarıyla açıklanmıştır. Aynı zamanda çalışmada kötü teşhis ve prognozun iletilmesinde hasta ve hekim ilişkisine de yer verilmiştir.

Palyatif tıp konusunun, kitapta hukuki bağlamda incelendiği ikinci bölüm olan *İslam Hukuku'nda Tedavinin Esirgenmesi* başlıklı çalışma İbn Haldun Üniversitesi İslami ilimler Fakültesinde görev yapan Tuba Erkoç Baydar tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm, "Tedavinin Esirgenmesinin Mahiyeti", "Tedavinin Esirgenmesinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi" ve "Palyatif Sedasyon" başlıkları altında üç bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda tedavinin esirgenmesi bağlamında kavramsal çerçeve sunulmuş, tedavinin esirgenmesinin çeşitleri ve şartlarına yer verilmiş ve nedenlerinden bahsedilmiştir. İkinci kısımda tedavinin esirgenmesinin İslam Hukuku tarafından değerlendirilmesi yapılır-

ken ahsen-i takvim olan insanın müteal boyutunun göz ardı edilmemesinin önemi vurgulanmıştır. Devamında tedavinin beyhudeliğinin İslam Hukukuna göre değerlendirilmesi yapılmış ve son olarak palyatif sedasyon konusunun ülkemiz açısından çok yeni olduğu ve bu konuda fıkhi bir yorum yapılabilmesi için daha ayrıntılı araştırmaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

İncelediğimiz kitabın ilgilendiği bir diğer konu ise palyatif tıp mevzuunun manevi boyutlarıyla ele alınmasıdır. Kitabın on ikinci bölümü, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünde görev yapmakta olan Abdülkadir Bekiroğlu tarafından yazılmış olunan *Diyanet İşleri Başkanlığı Manevi Destek Hizmetleri Bağlamında Palyatif Bakım* isimli çalışmadır. Palyatif bakım konusunun manevi boyutunun incelenmesinin ilk ayağı olan bölüme, manevi destek ile alakalı çeşitli bilgilendirmeler yapılarak başlanmıştır. Beraberinde manevi destek uygulamasının yasal dayanakları verilmiş ve içeriğinden bahsedilmiştir. Manevi destek hizmetinin içeriği maddeler halinde okuyucuya sunulmuştur. Aynı zamanda bu alanda yapılan çalışmaların ve hizmetlerin tarihçesi bölümde yer almaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürütülen manevi destek hizmetlerinin palyatif bakım konusundaki öneminin ve yerinin anlaşılması açısından çalışma oldukça önemlidir.

Palyatif tıp konusunun manevi boyutlarıyla incelenmeye devam edildiği kitapta karşımıza İbn Haldun Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümünden Senem Eren ve Üzeyir Ok'un kaleme aldığı *Palyatif Hastalarda Manevi Bakım* isimli çalışma çıkmaktadır. Bölüm, "Palyatif Hastaya Bütüncül Yaklaşmanın Önemi", "Maneviyatın Tanımlamaları", "Palyatif Hastaların Manevi İhtiyaçları", "Manevi Bakımın Etkisi", "Manevi Bakımın Uygulama Süreci", "Manevi Bakım Mesleğinin Kimlik Kazanması" başlıklarını bünyesinde muhteva etmektedir. İncelen kitaptaki manevi bakım ve palyatif bakım arasındaki ilişkiyi ortaya koyması ve bu iki konuyla alakalı ayrıntılı bilgi veren kapsamlı bir çalışma olması hasebiyle oldukça önem arz etmektedir.

Kitabın on dördüncü bölümü, İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı doktora programı öğrencisi Aysun Özkan tarafından kaleme alınan *Manevi Bakımın Hastanelerde Uygulanması* adlı çalışmadır. Çalışmada manevi bakım uygulamalarında görüşme usulü, hastanede manevi bakıma ihtiyaç duyulan durumlar, hastalar ve yakınlarının içerisinde buldukları durumları değerlendirme şekilleri, manevi bakımın sınırlılık problemleri başlıklarına yer verilmiştir.

Kitapta sonlara yaklaşırken Friedrich Alexander Üniversitesi Erlangen-Nürnberg doktora öğrencisi Gülbahar Erdem tarafından kaleme

alınan *Yaşam Sonu ve Müslümanlara Manevi Bakım: Almanya Perspektifi* başlıklı çalışma yer almaktadır. Çalışmaya Müslümanlara yönelik manevi rehberliğin gereksinimi anlatılarak başlanmış ve devamında Almanya'da palyatif bakım ve hospis yapısından bahsedilmiştir. Manevi rehberliğin hayat sonu hizmetlerindeki önemi, insanın dört kişilik boyutu ekseninde bütüncül bir yaklaşımla verilmiştir. Beraberinde Almanya'da çok önemli bir güç olan Kilise, manevi rehberlik (Alm. *seelsorge*) ekseninde incelenmiş ve 2017 yılının Mart ayında gerçekleştirilen 1. Ökümenik Manevi Rehberlik Kongresi ve Alman anayasası örnekleriyle okuyucuya sunulmuştur. Çalışmada aynı zamanda örnek bir proje olan MUSE Projesi'ne yer verilmiş, faaliyet alanları ve çalışma prensipleri açıklanmıştır. Perspektifler ve değerlendirmeler kısmıyla bölüm sonlandırılmıştır.

Kitabın sondan bir önceki bölümü, Marmara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi doktora öğrencisi Selma Baş tarafından yazılmış olup *İngiltere'de Hristiyanlara ve Müslümanlara Yaşamın Sonunda Sunulan Manevi Bakım Hizmetleri* adını taşımaktadır. Çalışmaya hospis kavramının ayrıntılı açıklaması yapılarak başlanmış ve yas konusu incelenmiştir. *Olgunlaşmak İçin Bir İmkan: Kendi Ölümümüzle Yüzleşmek* çarpıcı başlığının altında *şok ve inanmama, farkındalığın artması, rezolüsyon (karar): ölümün yaklaşması* konularına yer verilmiştir. Çalışmanın devamında 2015 yılında İngiltere genelinde farklı kurumlarda çalışan 20 Müslüman manevi bakım uzmanıyla yapılan mülakatların değerlendirilmesinden elde edilen neticeler, ölmek üzere olan hastalara, yakınlarına ve hastane çalışanları ile hastaneye sunulan hizmetler okuyucuya sunulmuştur.

Kitabın son bölümü, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü öğretim üyesi Tuncay tarafından yazılmış olup *Terminal Dönem Hasta ve Ailelerinin Psikososyal İhtiyaçları ve Sosyal Çalışmacılarının Rollerini* adını taşımaktadır. Sosyal Hizmet mesleğinin kapsamının değerlendirilmesinin ardından terminal dönem hastalarla sosyal hizmet uygulamaları açıklanmıştır. Beraberinde bir vaka örneği verilmiş ve vaka örneğinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Vaka örneği sayesinde sosyal çalışmacıların yaşam sonu bakımdaki aktif rolleri daha iyi anlaşılmıştır. Aynı zamanda bölümde, hekimlere ve hemşirelere sosyal hizmet mesleğinin kendi mesleklerinden farklı yönleri ile hastalık ve ölüm olgularının sosyal yönleri açıklanmıştır.

Sonuç olarak, incelenen ve tanıtımı yapılan kitap palyatif tıp konusunun tıbbi, hukuki, manevi ve etik boyutlarıyla, alanlarında uzman kişiler tarafından kaleme alınmış bölümleri kapsamı açısından Türkçe literatürde oldukça değerlidir. Zengin içeriğiyle göz dolduran bu kitap,

palyatif tıp konusunu bu denli farklı açılardan ele alması nedeniyle alanında ilkler arasındadır. Konuların belli bir düzen içerisinde verilmesi ve kitabı baştan sona sıralamaya bağlı kalarak sunulması okuyucu için oldukça faydalıdır. Konular birbiri üzerine temellenecek şekilde ilerlemektedir. Tıp konularında açıklamalar yapılırken kullanılan sade bir akademik dil kullanımı, konudan uzak olan okuyucuları bile kendine çekebilir. Kitabın kapak ve baskı kalitesinin güzelliği de değinilmeden geçilemeyecek bir konudur. Ciltli bir şekilde okuyucuya sunulan bu eser, kitap baskı sanatının inceliklerini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte editöryel bir çalışma olması nedeniyle kitap bölümlerine girişte özellikle tanım ve açıklamalarda çok tekrara düşüldüğü görülmektedir. Emek ürünü olduğu gözler önünde olan bu değerli çalışmanın okuyucuyla buluşması, bu spesifik alan için oldukça önemlidir. Palyatif tıp-bakım konusuna ilgi duyan tüm okuyuculara oldukça doyurucu bilgiler içeren bu kitap, kendinden sonra bu alanda yapılacak olan diğer çalışmalara da öncülük edebilecek bilimsel içeriğe sahiptir.